

Sözcük Sezdirimine Dayalı Nefret Sözcükleri Kuramı*

Alper Yavuz

Özet

Bu yazıda nefret sözcüklerinin dilsel işlevi açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle nefret sözcüklerinin kimi özelliklerini tartışıp sonrasında bu özelliklerin tümünün önereceğim sözcük sezdirimine dayalı nefret sözcükleri kuramı ile başarıyla açıklanabileceğini savunacağım. Buna göre nefret sözcükleri sözcük anlamı olarak bir insan grubuna işaret ederken, tipik kullanımlarında kimi olumsuz nitelikleri sözcük düzeyinde sezdirirler. Sözcük sezdirimi kavramı Grice'ın sezdirim kavramının bir tümcecikten daha küçük dilsel yapılara uyarlanmasıyla ortaya çıkar. Bu uyarlamanın olanaklı olduğunun gösterilmesi için Grice'ın tümce düzeyi için tasarladığı ilke ve maksimlerin tümce altı düzeyde nasıl işlediğini açıklayacağım.

Anahtar Sözcükler: Nefret sözcükleri, nefret söylemi, metafor, sezdirim, sözcük sezdirimi

The Phrasal Implicature Theory of Slurs

Abstract

This paper aims at explaining the linguistic function of slurs. To this aim, I will first discuss certain features of slurs and then argue that these features can be successfully explained in my suggested phrasal implicature theory of slurs. In this view, slurs denote a group of people, and in their typical use they imply certain negative features at the phrasal level. Phrasal implicature is a notion which is developed by adapting Gricean notion of implicature to the linguistic units that are smaller than a clause. In order to show that this adaptation is possible, I will demonstrate how the Gricean principles and maxims work at the subsentential level.

Keywords: Slurs, slurring, metaphor, implicature, phrasal implicature

*Bu yazının yayın bilgisi şöyledir: Alper Yavuz (2018). "Sözcük Sezdirimine Dayalı Nefret Sözcükleri Kuramı". İçinde: *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 11.2, ss. 1–29. Bu çalışma "The Phrasal Implicature Theory of Metaphors and Slurs" başlıklı doktora tezimin 7. Bölümünün kısaltılmış ve gözden geçirilmiş halidir. Değerli önerileri nedeniyle yazının anonim hakemine teşekkür ederim.

Bu çalışmada nefret sözcüklerinin (slurs) dilsel işlevlerini inceleyeceğim. Nefret sözcükleri son yıllarda filozoflar ve dilbilimcilerce çokça tartışıldılar. Tartışmanın etik, epistemolojik ve psikolojik boyutları olsa da ben araştırmamı büyük oranda dille sınırlı tutacağım.

Nefret sözcükleri dilbilimsel ve iletişimsel açıdan birçok ilginç özellik gösterirler. Bu özellikleri açıklamak için türlü kuramlar geliştirildi. Benim görüşüm bu kuramların en önemli eksikliklerinin bu sözcüklerin mecazlı kullanımlarına yeterince dikkat etmemeleri olduğu. Bu türden kullanımlar incelendiğinde, nefret sözcüklerinin karmaşık gibi görünen özelliklerinin açığa kavuşabileceğini düşünüyorum.

İncelememin planı şöyle: Nefret sözcüklerinin ne türden dilsel yapılar olduğunu açıklamaya yönelik kısa bir girişten sonra ikinci bölümde bu türden sözcüklerin kimi genel özelliklerini tartışacağım. Sonrasında üçüncü bölümde, nefret sözcükleri ile ilgili kendi kuramımı sunup bir önceki bölümde sözü edilen özellikleri önerdiğim kuramın nasıl açıkladığını ele alacağım. Kuramımın dayandığı iki önemli kuramsal araç olan sezdirim ve sözcük sezdirimini de bu bölümde açıklayacağım.

1 Nefret Sözcükleri Nelerdir?

Nefret sözcükleri için farklı kuramcılar farklı tanımlar verse de şöylesi bir genel tanımla araştırmaya başlamak uygun gibi görünüyor: “Nefret sözcükleri, kişileri ve kişi gruplarını onların etnik kökenleri, ırkları, dinleri, cinsel yönelimleri, ulusları, cinsiyetleri, meslekleri ve diğer toplumsal açıdan dikkate değer kategoriler bakımından aşağılayan ifadelerdir” (Jeshion 2013, s. 232). Kimi örnekler şunlar: “Çingene” (etnik köken), “yamyam” (renk), “zındık”, “gâvur” (din), “eksik etek” (cinsiyet), “ibne”, “sevici” (cinsel yönelim), “amele” (meslek), “cüce” (dış görünüş) ve benzerleri.¹

Bu noktada bir söz-edimi olarak nefret söylemi ve nefret sözcükleri arasındaki ilişkiye değinmek gerekiyor. Nefret söylemi yalnızca bu nefret taşıdığı uzlaşımalsal olarak kabul gören sözcükler aracılığıyla gerçekleşmez. Nefret söylemi yansız (nötr) kabul edilen sözcüklerle de yapılabilir: Örneğin bir ırkçının “Ermeni” ya da “Yahudi” sözcüklerini nefret söylemi aracı olarak kullanması. Başka bir örnek Martin Luther King Jr.’ın cezaevindeyken diğer siyah mahkûmlarla beraber “boy” (“oğlan”) olarak adlandırılmaktan duyduğu rahatsızlığı dile getirmesi olabilir.² Öyleyse nefret söylemi ve nefret sözcükleri arasındaki ilişki konusunda dikkatli olmak gerekir. Nefret sözcükleri, nefret söylemine işaret eden uzlaşımalsal ifadelerdir

¹Bu çalışma boyunca anılacak nefret sözcüklerinden dolayı rahatsızlık duyabilecek okurlardan özür diliyorum.

²Bu konunun geçtiği mektup şu bağlantıda bulunabilir: <https://web.archive.org/web/20171222051935/http://teachingamericanhistory.org/library/document/letter-from-birmingham-city-jail-excerpts/>

ancak bir kimse nefret sözcüklerini kullanmadan da nefret söyleminde bulunabilir.

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da birazdan göreceğimiz üzere nefret sözcüklerini içeren bir tümcenin her kullanımı nefret söyleminde bulunduğu anlamına gelmez. Nefret sözcüklerinin yansız kullanımları da vardır.

2 Nefret Sözcüklerinin Özellikleri

Bu bölümde nefret sözcüklerinin önemli kimi özelliklerini tartışacağız.

2.1 Grup Terimleri

Öncelikle nefret sözcükleri insanları kategorize etmek için kullanılırlar. Bir başka deyişle, bu sözcükler (varsa) yansız karşılıklarının uygulandıkları gruba işaret ederler. Örneğin Türkçe sözlükler “Çingene” sözcüğünün Romanlar için kullanıldığını, benzer biçimde “ibne” sözcüğünün de eşcinsel erkekler için kullanılan kaba bir sözcük olduğunu belirtirler. Williamson’ın da (2009, s. 149) dikkat çektiği üzere nefret sözcükleri içeren kimi tümceler doğru çıkarlar.³ Örneğin İngilizcede Almanlar için, özellikle II. Dünya Savaşı döneminde, kullanılan ve “acımasız” gibi bir anlam yükleyen “Boche” sözcüğünü içeren şu iki tümcenin doğru olduğunu söyler Williamson:

(1) Lessing Almandır.

(2) Lessing [Boche]tur.⁴

Aynı nedenle şu tümceler de doğru çıkar:

(3) Bütün Almanlar [Boche]tur.

(4) Bütün eşcinseller ya seviciler ya da ibnedir.

(5) Bütün dinsizler gâvurdur.

Bu sonucu birçok kimse rahatsız edici bulacaktır. Lessing’i [Boche] olarak nitelendirmek sonuçta ona acımasızlık gibi bir özelliğin yüklenmesini de beraberinde getirecektir. Ancak nefret sözcüklerinin olumsuz özellikler yüklemek ve bir grup hakkında konuşabilmek işlevlerini birbirinden ayırabilirsek bu iki işlevin farklı dilsel düzeylerde etkin olduğunu görebiliriz.

³Anderson ve Lepore (2013a, s. 26), Hornsby (2001, s. 140), ve Whiting (2013, ss. 363-5) da bu sava katılırlar.

⁴Metinde İngilizce yazında yapılmış tartışmalardan örnekler aktarılırken kimi zaman sözcüklerin asıllarını korumak anlaşılabilirliği artırıyor. Böylesi durumlarda sözcüğün aslını köşeli ayraç içinde yazıp sonrasında gelmesi gereken ekleri, bu örnekte görüldüğü gibi, ayraçtan sonra getireceğim.

Böylelikle (2)-(5) gibi rahatsız edici ancak doğru kimi tümcelerin varlığını kabul edebiliriz. Bu ayrımı yaptığımızda nefret sözcükleri içeren tümcelerin doğruluk değerleriyle ilgili sezgimizle uyumlu sonuçlar elde ediyoruz. Örneğin İngilizcede Japonlar için kullanılan “Jap” ve Çinliler için kullanılan “Chink” nefret sözcüklerinin geçtiği şu tümceyi düşünelim:

(6) Yao [Jap] değil, [Chink].⁵

Bu tümcede sözü edilen kişiyi tanıyanların bu tümcedeki dili rahatsız edici ve kaba bulsalar bile tümcede dile getirilen düşüncenin doğruluğunu onaylayacakları açık gibi görünüyor.

Bütün bu veriler nefret sözcüklerinin bir gruba işaret eden grup terimleri olduğunu gösteriyor.

2.2 Farklı Kullanımlar

Nefret sözcüklerinin şu dört kullanımını ayırt edebiliriz: (i) düz olumsuz kullanım, (ii) düz yansız kullanım, (iii) düz olumlu kullanım ve (iv) mecazlı olumsuz kullanım.

2.2.1 Düz Olumsuz Kullanım

Nefret sözcüklerinin tipik kullanımı budur. Örneğin bir ırkçının bir Roman’ı aşağılamak için “Çingene” sözcüğünü kullanması bu türden bir kullanımdır.

2.2.2 Düz Yansız Kullanım

Bu türden kullanımda konuşucu herhangi bir olumsuz ya da olumlu niyet olmadan nefret sözcüğünü yansız bir grup terimi olarak kullanır. Örneğin yabancı bir dildeki bir nefret sözcüğünü aşağılayıcı iletisini bilmeden kullanan bir kimsenin bu kullanımını böyle değerlendirmek uygun olur. Dilbilimci Renée Blake bu konuda canlı bir örnek verir:

Hip Hop seven ve New York gibi çeşitliliğin olduğu bir yerde bulunmaktan dolayı çok mutlu olan iyi niyetli Brezilyalı genç bir yetişkin ile tanıştım. Bana Beyazlar, Asyalılar ve [Nigger]lar⁶ gibi her türden insanın bulunduğu bir kentte bulunmaktan duyduğu sevinç anlattı. Ona neden n-sözcüğünü kullandığını sorduğumda “onlar [Afrikalı Amerikalılar] müzikte

⁵Geçmişte ABD profesyonel basketbol ligi NBA’de oynamış Çinli oyuncu Yao Ming’e gönderimde bulunuluyor.

⁶“Nigger” sözcüğü İngilizcede siyahlar için kullanılır ve bu dilin en ağır nefret sözcüklerinden sayılır. Bu sözcüğün tırnak içinde anılması bile istenmediğinden çoğu durumda sözcüğün kendisinden söz etmek için “n-sözcüğü” deyimi kullanılır.

her zaman böyle söylüyorlar” dedi ve şunu sordu: “Kendilerini başka nasıl adlandırıyorlar?”⁷

Örnekten de görülebileceği üzere, konuşmanın geçtiği bağlam konuşucunun sözcüğü kullanımının yansız olup olmadığı konusunda ipuçları sağlar.

2.2.3 Düz Olumlu Kullanım

Bir nefret sözcüğünü hedef grubun üyelerinin birbirleri için kullanmaları düz olumlu kullanımın tipik örneğidir. Bu türden kullanım bu nedenle “grup-içi kullanım” ya da “özüleşmiş kullanım” olarak da anılır. Hip hop şarkıcılarının n-sözcüğünü kullanmaları ve eşcinsel argosunda “ibne” sözcüğünün kullanımı örnek olarak verilebilir. Bu türden kullanımın nedenleri ile ilgili bir açıklama grup üyelerinin diğer grup üyelerine dayanışma ya da arkadaşlık niyetlerini göstermek amacıyla bu sözcüklere başvurduklarıdır (Croom 2013, s. 194; Anderson ve Lepore 2013a, s. 42). Böylesi bir kullanımda konuşucu yalnızca bu nefret sözcüğü ile genelde ilişkilendirilen olumsuz özellikleri etkisizleştirmez, aynı zamanda kimi olumlu özellikleri de bu sözcük yardımı ile dile getirir. Öyleyse, nefret söylemini, hedef alınan bir gruba kötü özellikler yüklemek olarak anlarsak, nefret sözcüklerinin düz yansız ve düz olumlu kullanımlarını nefret söylemi örnekleri *saymamamız* gerekir.

2.2.4 Mecazlı (düz-olmayan) Olumsuz Kullanım

Bu kullanımda bir nefret sözcüğü işaret ettiği kategorinin kapsamında kalmayan bir kişiye ya da bir kişi öbeğine uygulanır. Nefret sözcüklerinin mecazlı olumsuz kullanımları olumlu amaçlara da olumsuz amaçlara da hizmet edebilir. Olumsuz amaçlara hizmet eden kullanımı örneklemek kolay. Bunun için bağınaz bir kimsenin, eşcinsel olmadığını bildiği bir kişi için “ibne” demesi düşünülebilir. Olumlu amaçlara hizmet eden mecazlı olumsuz kullanımlara örnek olarak da John Lennon ve Yoko Ono’nun bir şarkısının başlığı olan “Kadın Dünyanın [Nigger]ıdır” verilebilir. Bu örnekte bir nefret sözcüğünün işaret ettiği grup ile ilişkilendirilen olumsuz özellikler bir başka gruba yüklenerek bu ikinci grubun karşılaştığı olumsuzluklar protesto edilir. Burada konuşucunun amacı ve niyeti olumlu olsa da bu kullanım yine de nefret sözcüklerinin olumsuz kullanımları arasına girer çünkü yüklenen özellikler olumsuzdur.

2.3 Yansıma ve Gömülebilirlik

Nefret sözcüğü içeren bir tümcecik (clause) bir tümce içinde gömülü olduğunda nefret sözcüğünün nefret boyutu tümceciği aşarak bütün tümceye

⁷<https://web.archive.org/web/20160315030737/http://africanamericanenglish.com/2010/09/10/the-n-word-who-you-callin-a/>

yansır. Bir başka deyişle nefret sözcüğü içeren bir tümcecik bir soru tümcesinin ya da koşullu bir tümcenin önbileşeninin bir parçası olduğunda nefret boyutu kaybolmaz. Benzer biçimde bu türden bir tümcecik bir kip işlecinin, bir olumsuzluk işlecinin ya da bir önermesel tutum eyleminin kapsamında yer aldığı da nefret boyutu yansır. Bu durumlar için şu örnekler verilebilir:

- (7) Ayşe sevici mi?
- (8) Ayşe seviciyse, neden Ali'ye yalan söyledi?
- (9) Ayşe sevici olabilir.
- (10) Ayşe sevici değil.
- (11) Ali Ayşe'nin sevici olduğuna inanıyor.

Son iki örneğe dikkat edelim. Bir sözceyi (utterance) olumsuzlamak ona katılmadığını göstermenin doğal bir yoludur. Örneğin bir bağız Ayşe lezbiyen olmadığı halde Ayşe'nin sevici olduğunu söylüyorsa, (10) ile ona karşı çıkılabilir olmalı. Ancak kimi kuramcılar (10)'u da reddettiği sav kadar incitici bulmuşlardır (Anderson ve Lepore 2013a, s. 28; Camp 2013, s. 330; Bolinger 2017, s. 443). Bu görüşe göre bir nefret sözcüğünün aşağılayıcılığı geçtiği tümcenin olumsuzlanmasından etkilenmez. Kimi başka kuramcılar ise nefret sözcüğü içeren tümcelerin konuşucunun amacına uygun olarak başarılı bir biçimde olumsuzlanabileceğini söylemişlerdir (Hornsby 2001, s. 129; Hom 2008, ss. 438-9).

Bana göre bu tartışmadaki iki taraf da kısmen haklıdır. Kimi bağlamlarda bir nefret sözcüğünün aşağılayıcılığı olumsuzluk işlecinin etkisini aşarak bütün tümceye yansır ancak kimi başka bağlamlarda bu böyle olmaz. Bunun nedeni (10) gibi tümcelerin farklı yorumlamalara açık olması ve yansıma özelliğinin yoruma bağlı olmasıdır.

(11) de benzer bir sorun yaratıyor. Ali'nin Ayşe'nin sevici olduğunu söylediğini ve bağız olmayan bir kişinin de Ali'nin bu sözlerini bildirmek istediğini varsayalım. Bu kişi "Ali Ayşe'nin lezbiyen olduğuna inanıyor" gibi yansız bir tümce kullanırsa Ali'nin sözlerindeki aşağılayıcı yan kaybolur ve Ali'nin inancı yeterince iyi bildirilememiş olur. Ancak bu kişi (11)'i sözcülere bu kez bu bildirim kendisi de incitici olarak yorumlanabilecektir.⁸ Ben bu savın da kısmen haklı olmakla birlikte önümüzdeki görüşün bütününü açıklamaktan uzak olduğunu düşünüyorum. (11) gibi bir tümcenin düz yansız kullanımda olduğu gibi incitici algılanmayacağı bir bağlamı kolaylıkla yaratabiliriz gibi görünüyor. Dolayısıyla nefret sözcüklerinin aşağılayıcılıkları değerlendirilirken bağlama ve konuşucunun niyetine dikkat etmek gerekir. Yukarıda farklı kullanımların olanağı da bağlamın önemini gösteriyordu. Bu konuya yeniden döneceğim.

⁸Bununla ilgili tartışma için şuraya bakabilirsiniz: Anderson ve Lepore (2013b, s. 354).

2.4 Betimsellik

Birçok kuramcının belirttiği gibi, bir nefret sözcüğünün bu sözcüğün dile getirdiği kategorize edici özellikten (siyah, eşcinsel, Roman olmak gibi) ayrı olarak iletildiği betimlemeleri sıralamak olanaklıdır. Örneğin Hom (2008, s. 431) İngilizcede Çinliler için kullanılan “Chink” sözcüğü ile iletilen Çinli olmak dışındaki özellikleri şöyle dile getirir: “(...) çekik gözlü, hilekâr, çamaşırcılıkta iyi ... olması yüzünden, üniversite giriş sınavlarında yüksek standartlar uygulanması, yönetici pozisyonlarına ilerlemesinin engellenmesi... gereken”. Benzer biçimde Croom (2013, s. 189) n-sözcüğü için şu betimlemeleri öneren Jabari Asim’i alıntılar: “duygusal bakımdan sığ, kıt akıllı, cinsellik düşkünü ve tembelleğe yatkın”. Dummett (1973, s. 454) da İngilizcedeki “Boche” sözcüğünün betimsel içeriği için şunu önerir: “Bu sözcüğü bir kimseye uygulamanın koşulu bu kişinin Alman milliyetinden olmasıdır; bu sözcüğün uygulanmasının sonuçları ise bu kişinin barbarlık ve zalimliğe diğer Avrupa uluslarından daha fazla eğilimli olmasıdır.”

Nefret sözcüklerinin dile getirdikleri kategorize edici özellik dışında bir betimsel içeriği iletmek için kullanıldığını gösteren önemli verilerden biri bu sözcüklerin mecazlı kullanımlarıdır. Bu tür kullanımda sözcüğün bir gruba üyeliği gösteren kategorize edici anlamı kastedilmez çünkü sözcük bu kategorinin kaplamında kalmayan bir kişiye ya da kişi öbeğine uygulanır. Bu durumda bu sözcüklerin bu tür kullanımlarıyla iletilmek istenen anlam, yukarıda örnekleri verilenlere benzeyen betimsel içerikler olmalıdır.

Nefret sözcüklerinin farklı kullanımları ve bir grup özelliğini dile getirmenin ötesindeki betimsellikleri beraber kabul edildiğinde ortaya çıkan bir başka önemli sonuç ise bu sözcüklerin kategorize edici anlamları ve söz konusu betimsel içeriklerinin birbirinden ayrılabilir olduğudur. Konuşucular bu sözcüklerle bu ikisinden birini kimi zaman iletmeyebiliyorlar. Bu sonuç geliştireceğim nefret sözcükleri kuramında önemli bir rol oynayacak.

3 Sözcük Sezdirimine Dayalı Nefret Sözcükleri Kuramı

Bu bölümde bir önceki bölümde tartıştığım nefret sözcüklerinin özellikleriyle uyumlu bir kuram sunmaya çalışacağım. Bunun için öncelikle metaforlar ve nefret sözcükleri arasındaki benzerliğe dikkat çekeceğim. Sonrasında sırasıyla “sezdirim” kavramını tartışıp bu kavramın uygulamasının genişletilmesi amacıyla geliştirdiğim “sözcük sezdirimi” kavramını tanıta-acağım. Sözcük sezdirimlerine dayalı nefret sözcükleri kuramının nefret sözcüklerinin karakteristik özellikleriyle nasıl uyumlu olduğunu gösterdikten sonra bölümün sonunda bu türden sezdirimlerin uzlaşımsal olup

olmadığını tartışacağım.

3.1 Metaforlar ve Nefret Sözcükleri

İlk olarak metaforlar ve nefret sözcükleri arasındaki çarpıcı benzerliğe dikkat çekmek istiyorum. Nefret sözcüklerinin farklı kullanılışları şöyle:

(i) *Düz olumsuz kullanım*

Bağlam → Ali eşcinsel bir kişi. Ayşe şöyle diyerek onu aşağılamak istiyor: “Ali ibnedir.”

(ii) *Düz yansız kullanım*

Bağlam → Ali ve Ayşe aynı eşcinsel topluluğunun üyeleridir. Ayşe şunu söyler: “Ali ibnedir.”

(iii) *Mecazlı olumsuz kullanım*

Bağlam → Ali eşcinsel değil. Ayşe bunu bilmesine karşın Ali’yi aşağılamak için şunu söyler: “Ali ibnedir.”

Benzer metaforik kullanımlar ve bağlamları şu şekildedir:

(iv) *Çifte yerinde metaforlar*⁹

Bağlam → Ali’nin mesleği sihirbazlıktır. Ali aynı zamanda araba tamirinde çok ustadır. Ayşe Ali’nin mesleğini bilmektedir. Ali’nin mesleğini ve onun araba tamir etmekteki ustalığına duyduğu hayranlığı metaforik olarak dile getirmek isteyen Ayşe şöyle der: “Ali bir sihirbaz.”

(v) *Düz*

Bağlam → Ali’nin mesleği sihirbazlıktır. Ayşe bu olguyu dile getirir: “Ali bir sihirbaz.”

(vi) *Yalnızca metaforik*

Bağlam → Ali’nin mesleği sihirbazlık değildir. Ali araba tamirinde çok ustadır. Ayşe onun mesleğini bilmektedir. Ali’nin araba tamir etmekteki ustalığına duyduğu hayranlığı metaforik olarak dile getirmek isteyen Ayşe şöyle der: “Ali bir sihirbaz.”

Bu örnekler metaforlar ve nefret sözcükleri arasındaki ortaklığın bu ikisinde de iki birbirinden ayrılabilir anlamın bir sözcük (ya da sözcük öbeği) yardımıyla iletilebildiğini gösteriyor. Bu anlamlardan ilki sözcüğün olağan göndergesi olan bir tür ya da bir özellikken diğer anlam bu tür ya da özellik ile ilişkilendirilen belirli özelliklerden oluşuyor. İlk anlamı A1, ikinciyi

⁹“Çifte yerindelik” kavramını Hills (1997) önermiştir.

A2 olarak adlandırırsak, (i) ve (iv) örneklerinde hem A1 hem de A2 iletilir, (ii) ve (v) örneklerinde yalnızca A1 iletilir ve son olarak (iii) ve (vi) örneklerinde yalnızca A2 iletilir.¹⁰

Metaforlar ve nefret sözcükleri arasındaki bu koşutluk şunu gösteriyor: Nefret sözcükleri, tıpkı metaforlar gibi, sözcük sezdirimlerini tetiklerler. Bunun ne anlama geldiğini açıklamak için öncelikle *sezdirim* ve *sözcük sezdirimi* kavramlarını açıklamak gerekir.

3.2 Sezdirim

Grice “Logic and Conversation” (“Mantık ve Konuşma”) (1989) adlı yapıtında bir tümce yoluyla iletilebilen anlamın iki katmanlı olduğunu savunur. Grice bunlardan ilkinde *söylenen-şey* ikincisine ise *sezdirilen-şey* adını verir. Bir tümce dile getirildiğinde tümcenin söylediği şey tümce parçalarının uzlaşım (semantik) anlamlarının sözdizimsel yapıya uygun bir biçimde bir araya getirilmesi ile meydana gelir. Buna yaklaşık olarak tümcenin dile getirdiği önerme diyebiliriz. Konuşmanın geçtiği bağlamın söylenen-şeye etkisi en az düzeydedir. Anlam açıklaması ve bağlama duyarlı terimlere gönderge atanması dışında Grice tümcenin dile getirildiği zamanın da söylenen-şeyin parçası olduğunu söyler. Sezdirilen-şeyi ise ağırlıklı olarak bağlam belirler. Grice’in bir örneği ile bu anlatılanları canlandıralım: A kişisi çalıştırmadığı belli olan arabasının başında durmaktadır. B ona yaklaşır ve aralarında şu konuşma geçer:

(12) A: Benzinim bitti.

B: Köşeyi dönünce bir benzinci göreceksiniz. (Grice 1989, s. 32)

Bu örnekte B’nin söylediği-şey yalnızca A’nın köşeyi dönünce bir benzinci göreceğidir. Ancak sezdirildiği-şey bunun çok daha ötesindedir. B bu sözleriyle benzincinin açık olduğunu ya da bildiği kadarıyla açık olabileceğini de sezdirmiş olur. Ters durumda B’nin bu sözleri A’nın gereksinimini karşılamaktan uzak olurdu.

Grice’a göre sezdirilen-şeyin saptanması için üç şeyin gerekli olduğunu söyleyebiliriz: (i) söylenen-şey, (ii) bağlamsal bilgi ve (iii) iletişimin ilkeleri. Bir başka deyişle sezdirilen-şeyi saptamak için bir usamlama gerekliyse, bu usamlamanın öncülleri (i)-(iii), sonucu ise sezdirilen-şey olacaktır. Bu üç öncülde söylenen-şeyin ne olduğunu yukarıda açıkladık. İkinci öncül bağlamı ise kısaca konuşmanın taraflarının karşılıklı varsaydıkları düşünceler ya da önermeler olarak tanımlayabiliriz. Burada konuşmanın her bir tarafı yalnızca bağlamdaki önermeleri varsaymaz, aynı zamanda bu önermeleri karşı tarafın varsaydığını da varsayar.

¹⁰Nefret sözcüklerine de kuşkusuz yalnızca bildirme kipindeki tümcelerde değil, soru, buyruk ve dilek kipindeki tümcelerde de rastlanır. Benim burada yaptığım öneri bu kiplerin hepsine uygulanabilir ancak tartışmayı karmaşıktırmamak için yalnızca bildirme kipine odaklanacağım.

Uslamlamanın üçüncü öncülü yani iletişimin ilkelerine gelince Grice öncelikle çok genel bir İş Birliği İlkesinden söz eder: “Konuşmaya katkını, her aşamada, konuşmanın kabul edilmiş amacının ya da yönünün gerektirdiği kadar yap.” (Grice 1989, s. 26) Buna göre iş birliği durumunun geçerli olduğu konuşmalarda böylesi bir ilke etkindir. Grice ayrıca bu ilke ile beraber etkin olan dört maksim kategorisi tanımlamıştır (Nicelik, Nitelik, Bağıntı ve Tarz). Bunlar alt-maksimleriyle beraber şunlardır:

(i) Nicelik

- (a) Katkın yeterince (konuşmanın o andaki amaçları açısından) bilgilendirici olsun.
- (b) Katkın hiçbir zaman gerektiğinden daha bilgilendirici olmasın.

(ii) Nitelik (Üst-maksim: Katkın doğru olsun.)

- (a) Yanlış olduğuna inandığın bir şeyi söyleme.
- (b) Yeterli kanıtın olmayan bir şeyi söyleme.

(iii) Bağıntı

- (a) İlgili ol.

(iv) Tarz (Üst-maksim: Açık ol.)

- (a) Anlaşılmaz ifadelerden kaçın.
- (b) Çok anlamlılıktan kaçın.
- (c) Özlü ol (gereksiz laf kalabalığından kaçın).
- (d) Sıralı ol. (Grice 1989, ss. 26-7)

Grice, İş Birliği İlkesi ve maksimlerin nasıl işlediğiyle ilgili birçok farklı olasılığı, maksimlere uygun konuşmanın ya da bu maksimleri çiğnemenin nasıl sonuçlar doğurduğunu, inceler. Ancak bu yazıda bizim için önemli olan özellikle şu nokta. İş Birliği durumundaki bir konuşucu maksimlere, ilettiği anlamın iki düzeyinden en az birinde, yani söylenen-şey ve sezdirilen-şey düzeylerinden birinde, uymalıdır. Örneğin metaforik konuşan bir kişi söylenen-şey düzeyinde ilgisiz bir şey söylemiş gibi durabilir ancak bu kişi sezdirdiği-şey düzeyinde ilgili bir şey söyleyerek Bağıntı maksiminin gereğini yerine getirmiştir. Yukarıdaki (12) örneğinde A için şöyle bir akıl yürütmenin varlığından söz edilebilir. Konuşucu benzincinin kapalı olduğunu bilip de benzincinin yerini gösterip başka bir şey söylemese Bağıntı maksimini çiğnemiş olurdu. İş Birliği İlkesine uyan bir konuşucu böyle yapmaz o halde konuşucu, en azından bildiği kadarıyla, benzincinin açık olduğunu sezdirerek Bağıntı maksimini çiğnememiş olur.

Buraya kadar sezdirim ile ilgili anlatılan her şey Grice’ın *konuşma sezdirimi* olarak adlandırdığı sezdirim türü ile ilgiliydi. Grice bir de *uzlaşımsal*

sezdirimlerden söz eder. Bu sezdirim türü önermeler mantığından tanıdık örneklerle gösterilebilir:

(13) Ayşe yoksul ve dürüst bir kişidir.

(14) Ayşe yoksul ama dürüst bir kişidir.

Bu iki örnek tümce önermeler mantığında aynı biçimde gösterilir: (*Ya&Da*). Dolayısıyla “ve” ya da “ama” bağlaçlarından hangisinin kullanıldığı tümcenin doğruluk değeri bakımından bir farklılık yaratmaz. Söylenen-şey de doğruluk değeri ile yakından ilişkili olduğundan bu iki tümcenin aynı şeyi söylediği sonucuna varırız. Ancak kuşkusuz bu iki tümceyle iletilen anlamlar arasında önemli bir fark var. (14) örneğinde yoksulluk ve dürüstlük arasında bir karşıtlık olduğu düşüncesi iletilirken, (13) örneğinde böylesi bir iletim olmaz. Grice bu durumu “ama” sözcüğünün uzlaşımalsal olarak bir karşıtlık sezdirmediği ile açıklıyor. Uzlaşımalsal sezdirimler konuşma sezdirimlerinden farklı olarak bağlama göre değerlendirilmezler. Bir uzlaşımalsal sezdirim ilgili sözcüğün geçtiği her bağlamda ortaya çıkar.

Şimdi konuşma sezdirimlerine dönüp, bir konuşma sezdirimi hesaplanırken gerekli akıl yürütmeyi daha ayrıntılı gösterebiliriz:

- (i) K [konuşucu] p 'yi söyledi.
- (ii) K'nin maksimlere ya da en azından İş Birliği ilkesine uygun davranmadığını düşünmek için hiçbir neden yok.
- (iii) K'nin p demesi ve maksimlere ya da İş Birliği İlkesine uygun davranması için q 'yu düşünüyor olması gerekir.
- (iv) K, kendisinin iş birliği durumunda olduğunun kabulü için q 'nun varsayılması gerekliliğinin karşılıklı olarak bilindiğini biliyor olmalı.
- (v) K beni, yani dinleyiciyi, q 'yu düşünmekten alıkoyacak hiçbir şey yapmadı.
- (vi) Öyleyse K benim q 'yu düşünmemi amaçlıyor ve p diyerek q 'yu sezdirirdi.¹¹

Burada şu iki uyarıyı yapmak gerekir. Grice bir sezdirim yorumlanırken konuşucuların ve dinleyicilerin bütün bu adımlardan geçerek sonuca vardığını söylemek istemiyor. Sezdirimler çoğu durumda bu adımlara gerek kalmadan kısa yoldan hesaplanıyor olabilirler. Ancak sezdirimsel bir çıkarım yapan kişinin bu çıkarımı nasıl yaptığı sorulduğunda yukarıdaki biçimde bir uslamaya gerek duyulur. İkinci olarak bir sezdirimin yorumlanması çoğu durumda yorumcunun istencine bağlı değildir. İş Birliği İlkesi

¹¹Buradaki formülasyon Grice'in (1989, ss. 30-31) açıklamasının Levinson tarafından (1983, ss. 113-4) düzenlenmiş halidir.

gereğince yorumcu söylenen sözleri ister istemez yorumlar. Kimi durumda ortaya çıkan yorum onun için rahatsız edici olabilir (örneğin yorumcunun yakın bir arkadaşıyla ilgili kötücül bir sezdirim söz konusu olsun) ancak bunun ayırdına varabilmek için de sezdirimin yorumlanması gerektiğinden bu süreç yorumcunun isteğinden bağımsızdır.

Konuşma sezdirimleriyle ilgili son olarak Grice'ın bir dilsel olgunun konuşma sezdirimi olup olmadığını anlamak için araştırılmasını önerdiği özelliklerden söz edelim. Bu özellikler içinden üç tanesi ilgili yazında sıkça tartışılır: (i) *etkisizleştirilebilme*, (ii) *ayrılmazlık* ve (iii) *uzlaşım-sal-olmama*. Buna göre bir konuşma sezdiriminin belirli bir bağlamda ortaya çıkabileceğini düşünen bir konuşucu sözlerine bir ek yaparak olası konuşma sezdirimini etkisizleştirebilir. Örneğin (12)'de B kişisi benzincinin yerini gösterdikten sonra sözlerine "Ancak açık olup olmadığını bilmiyorum" gibi bir ek yapsaydı, söz konusu sezdirimi etkisizleştirmiş olurdu. Bir başka olasılık da bir konuşma sezdirimini olağan durumda taşıyan bir sözcük biçiminin o konuşma sezdiriminin ortaya çıkmayacağı bir bağlamda kullanılması. Buna bağlamsal etkisizleştirme denebilir. İkinci özellik ayrılmazlık, bir konuşma sezdirimi hesaplanırken tümcenin ne söylediğinin bu söylenen-şeyin nasıl söylendiğinden bağımsız olmasıdır. Aynı şeyi söyleyen ancak farklı sözcüklerden oluşan bir tümce kullanılsa bile konuşma sezdirimi (varsa) ortadan kaybolmaz. Bir başka deyişle konuşma sezdirimleri söylenen-şeyin ne olduğuna bağlıdır, bunun nasıl söylendiğine değil. Grice bir tek tarz maksimlerini burada dışarıda tutar. Örneğin bir kimse başka bir kimse için "Saçlarına özen gösterir" yerine "başının üzerindeki tüylere özen gösterir" diyorsa ilki yoluyla sezdiremeyeceği bir şeyleri anlatmak istiyordur. Bu iki tümce aşağı yukarı aynı şeyi söylemesine karşın tarzları farklı olduğundan sezdirim bakımından farklılık gösterirler. Sonuç olarak ayrılmazlık özelliğinin aynı şeyi söyleyen ancak aralarında belirgin bir tarz farkı olmayan tümcelerin yarattığı sezdirimlerle ilgili bir özellik olduğunu söylemeliyiz. Üçüncü özellik uzlaşım-sal-olmama ise bir tümcenin yarattığı bir konuşma sezdiriminin tümcenin uzlaşım-sal anlamının bir parçası olmamasıdır. Örneğin (12)'de B'nin sezdirindiği benzincinin açık olduğu düşüncesi hiçbir biçimde "Köşeyi dönünce bir benzinci göreceksiniz" tümcesinin uzlaşım-sal anlamının bir parçası değildir (Grice 1989, ss. 39-40). Bu üç özellik bakımından konuşma sezdirimleri uzlaşım-sal sezdirimlerden ayrılırlar. Uzlaşım-sal sezdirimler etkisizleştirilemezler, ayrılabilirler ve uzlaşım-saldırlar.

Grice'ın konuşma sezdirimleri kuramı açıkça önermeler için tasarlanmış bir kuram. Bir önermenin belirli bir bağlamda dile getirilmesiyle bir başka önermenin nasıl sezdirildiğini açıklıyor bize. Ancak bu çerçeveye göre metaforlar, nefret sözcükleri gibi bir sözcük anlamının dile getirilmesi ile başka bir sözcük anlamının ortaya çıktığı kimi dilsel olgular açıklanırken sorunlar çıkıyor. Bir sonraki bölümde bu sorunların neler olduğunu ve sözcük sezdiriminin bu sorunlara nasıl çözüm getirdiğini göreceğiz.

3.3 Sözcük Sezdirimi

Grice'ın sezdirim kuramı sezdirim birimi olarak önermelerle iş görüyor. Buna göre bir sezdirimin ortaya çıkabilmesi için bir önermenin dile getirilmiş olması gerekir. Oysaki bir önermenin dile getirilmesine gerek duymadan da kimi durumlarda konuşucu karşı tarafa bir şeyler sezdirebilir gibi görünüyor. Örneğin bir kimse başka bir kimseyi içinde bir metafor ya da bir nefret sözcüğü geçen bir betimleme ile çağırabilir: "ailemizin güneşi" ya da "hey çingene" gibi. Bu örneklerde söz konusu betimlemeler tam bir önerme dile getirmiyor. Ancak konuşucunun söz konusu betimlemeler ötesinde bir şeyler sezdirebildiği de açık. Örneğin ilk betimlemenin sezdirdiği şeyin *ailemizin yaşam kaynağı* gibi bir şey olduğu, ikinci betimlemenin ise "çingene" sözcüğünün anlamıyla konuşucunun eşleştirdiği olumsuz özellikleri sezdirdiği söylenebilir.¹²

Ortada tam bir önerme olduğu durumlarda bile metafor ya da nefret sözcüğü yoluyla yapılan sezdirimlerin sezgisel olarak bir önermenin başka bir önermeyi sezdirmesinden farklı olduğu düşünülebilir. Yukarıdaki (12) örneğini düşünelim. Burada sezdirimin tek bir sözcükten kaynaklanmadığı açık. Öyleyse sezdirimler arasında *sözcük sezdirimi* ve *tümce sezdirimi* gibi iki küme saptayabiliriz. Sözcük sezdirimlerinin hesaplanması şöyle bir süreçtir:

- (i) Bir tümce içinde geçen bir sözcük (daha doğrusu bu sözcüğün anlamı) bir sezdirimin hesaplanması işlemini tetikler. Dinleyici tetikleyici sözcük yerine alternatif (ya da ona ek) bir anlam arar.¹³

¹²Kuşkusuz bu örneklerdeki nitelermelerin dolaylı olarak da olsa önermesel bir düşüncüyü ilettiği söylenebilir. Örneğin bu nitelermeler Ali için kullanıldıysa ilkiyle *Ali ailemizin güneşidir* ikinciyse *Ali çingenedir* gibi düşünceler iletiliyor denebilir. Ancak bu düşünceleri örnek söz öbeklerinin *dile getirdiği önermeler* sayamayız. Bunlar yalnızca seslenme söz ediminin başarılı olmasının ön koşulları ya da ön varsayımları olarak düşünülmelidir. Daha basit bir örneği ele alalım. Bir kimseye "Ali" denerek seslenildiğini düşünelim. Burada bu sözcüğün *karşımda duran kişinin adı "Ali"dir* gibi bir önermeyi dile getirdiği söylenebilir mi? Kuşkusuz hayır. Burada söz konusu önerme yalnızca bu seslenme ediminin başarılı olabilmesinin ön koşulu olarak ele alınabilir. Bu noktaya dikkatimi çektiği için yazının anonim hakemine teşekkür ederim.

¹³Burayla ilgili üç not gerekiyor:

- (a) Buradaki formülasyonda kaynak dilsel yapının tümce olduğu varsayılıyor ancak kuşkusuz bir tümceden ve dahası bir tümceciğinden küçük dilsel yapılar da sözcük sezdirimlerini tetikleyebiliyorlar.
- (b) Sözü edilen tetikleme farklı nedenlerle ortaya çıkabilir. Örneğin metaforlar için tetikleme bir sözcüğün tümcenin anlamsal yapısı ya da ilgili bağlam içinde *beklenmedik* bulunması olabilir. Nefret sözcükleri ise geçtikleri tümcelerde bir nefret söylemini aramamıza neden olan güçlü uzlaşım sal araçlardır.
- (c) Sözcük sezdirimleri çoğunlukla tek bir sözcüğün tetiklemesiyle ortaya çıksa da aslında bir sözcük öbeği (örneğin bir belirli betimleme) de buna neden olabilir. Burada önemli olan bir önerme dile getirebilen bir tümce ya da tümceciğe gerek olmamasıdır. Kolaylık olsun diye bütün bu türden sezdirimleri sözcük sezdirimleri olarak

- (ii) Dinleyici söz konusu anlamı Griceçı maksimlerin sözcük düzeyi için düzenlemiş sürümleri yardımıyla belirler.
- (iii) Bu anlam kaynak tümcede bulunan tetikleyici sözcüğün anlamıyla yer değiştirdiğinde kaynak tümceden farklı yeni bir tümce meydana gelmiş olur.

Şematik olarak gösterirsek $\Gamma a F'$ dir \neg tipindeki bir tümcede F özelliğinin tetiklemeyle yerine alternatif (ya da ek) bir anlam aranır ve G özelliği bulunur.¹⁴ Bu anlam ilk baştaki tümcede F yerine bulunduğu $\Gamma a G'$ dir \neg gibi bir sezdirim tümcesi elde ediliyor. Dikkat edilirse kaynak tümce ve sezdirim sözdizimsel olarak aynı yapıdadır. Aynı zamanda sözcük sezdirimlerinde sezdirime kaynaklık eden ifade dışında kalan kısımlar kaynak tümcede ve sezdirim tümcesinde değişmeden kalırlar. Bunlar sözcük sezdirimlerinin geçtiği tümcelerin tipik özellikleridir. Tümce sezdirimlerinde ise böyle bir özellik olmak zorunda değil. Bir sözcük anlamının başka bir sözcük anlamıyla yer değiştirmesi gibi bir durum olmadığı için tümce sezdirimleri çoğu zaman kaynak tümcelere sözdizimsel olarak benzerlik taşımazlar. Örnek olarak yine (12) düşünülebilir.

Sözcük sezdiriminin böylesi bir betimlenmesinde eksik kalan nokta yukarıda sözü edilen önermeler ve tümceler için tasarlanmış Griceçı maksimlerin sözcük anlamları ve sözcükler düzeyine nasıl uyarlanacağıdır. Bunun için öncelikle yukarıda bir konuşma sezdiriminin hesaplanması için gerekli usullamanın sözcük sezdirimlerine nasıl uyarlanabileceğine bakalım:

- (i') K [konuşucu] e anlamına gelen bir sözcük kullandı.
- (ii') K'nin maksimlere ya da en azından İş Birliği ilkesine uygun davranmadığını düşünmek için hiçbir neden yok.
- (iii') K'nin e anlamına gelen bir sözcük kullanması ve maksimlere ya da İş Birliği İlkesine uygun davranması için K'nin aklında f olmalı.
- (iv') K, kendisinin iş birliği durumunda olduğunun kabulü için f' yi kastettiğinin varsayılması gerekliliğinin karşılıklı olarak bilindiğini biliyor olmalı.
- (v') K beni, yani dinleyiciyi, f' yi aklına getirmekten alıkoyacak hiçbir şey yapmadı.
- (vi') Öyleyse K benim aklıma f' yi getirmeyi amaçlıyor ve e anlamına gelen bir sözcük kullanarak f' yi sezdi.

adlandırıyorum.

¹⁴Yüklem terimlerinin anlamlarını bir özellik olarak varsayıyorum. Dolayısıyla F sözcüğünün anlamı F özelliği oluyor.

İlk uslamlama ile sözcük düzeyine uyarlanmış uslamlama arasında yalnızca genellikle bir önerme gerektiren “söylemek”, “düşünmek” gibi sözcükler yerine sözcük düzeyi için uygun karşılıkların kullanılması dışında büyük bir fark bulunmuyor.

Maksimlere gelirsek onları da kolaylıkla sözcük düzeyine uyarlayabiliyoruz:

(i) Nicelik_{SD} (Sözcük Düzeyi)

- (a) Anlamı yeterince özelleşmiş bir sözcük kullan.
- (b) Anlamı gerektiğinden daha özelleşmiş bir sözcük kullanma.

(ii) Nitelik_{SD}

- (a) Anlamının gerekenden farklı olduğuna inandığın bir sözcüğü kullanma.
- (b) Anlamının gerekliliği konusunda yeterince kanıtın olmayan bir sözcüğü kullanma.

(iii) Bağıntı_{SD}

- (a) İlgili ol.

(iv) Tarz_{SD}

- (a) Anlaşılmaz ifadelerden kaçın.
- (b) Çok anlamlılıktan kaçın.
- (c) Özlü ol (gereksiz laf kalabalığından kaçın).
- (d) Sıralı ol.

Bağıntı_{SD} ve Tarz_{SD} maksimleri tümce düzeyinde ya da sözcük düzeyinde farklılık göstermiyor. Sözcük düzeyinde farklılık gösteren Nicelik_{SD} ve Nitelik_{SD} maksimleri için ise açıklama gerekiyor. Bir sözcüğün bir tümeceye niceliksel katkısı değerlendirilirken bağlamın ve sözcüğün parçası olduğu tümcenin gerektirdiğinden fazla ya da az özelleşmiş bir sözcük seçilmemeli. Örneğin Ali ve Ayşe evli iseler onların arasındaki ilişkinin düzeyini soran bir kimseye “Ali ve Ayşe sevgililer/birlikteler/arkadaşlar” demek Nicelik_{SD} maksimleri bakımından uygun olmayacaktır. Bu türden sözcükler ilgili durumda yanlış kullanılmış sayılmasalar bile yeterince özelleşmiş “evliler” sözcüğü yeğlenmelidir. Nitelik maksimleri için de benzer bir durum söz konusu. Bunlardan ilkinde göre örneğin bir arabanın rengini bildirmek istiyorsak o arabanın rengini söylemeliyiz. Kırmızı renkte bir araba için “mavi” nitelemesini kullanmamalıyız. İkinci Nitelik_{SD} maksimi için de şöyle bir örnek verilebilir. Ali ve Ayşe arasındaki ilişkinin düzeyini yeterince bilmiyorsak, onları sürekli bir arada görmemizden yola

çıkarak bu ilişkiyi “sevgililik” ilişkisi olarak nitelemek doğru olmayacaktır.

Burada yararlı bir benzetim yabancı dil öğrenenlerin karşısına çıkan boşluk doldurma soruları olabilir. Böylesi bir soruyla beklenen boşluğa gelecek sözcüğün durumun gerektirdiği, yeterince özelleşmiş, ilgili ve tarz bakımından uygun bir sözcük olmasıdır. Bir başka deyişle sözcük düzeyine uyarlanmış maksimlere uygun olmasıdır.

Bu bölümün sonucu olarak Grice’ın sezdirimler için çizdiği çerçevenin kendi düşündüğünden çok daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Küçük sayılabilecek uyarlamalarla bu çerçevenin sözcük düzeyinde yapılan çıkarımlara da uygulanabileceği görülüyor. Grice’ın ilkeleri konuşucular belirli bir bağlamda kullanacakları tümceye karar verirken etkin olduğu gibi benzer ilkelerin konuşucuların sözcüklerini seçerken de etkin olduğunu söyleyebiliriz.

3.4 Nefret Sözcüklerine Dönüş

Sezdirim ve sözcük sezdirimi kavramlarını açıkladıktan sonra şimdi yeniden nefret sözcüklerine dönüp bir nefret sözcüğünün dilsel işlevini açıklayabiliriz: Nefret sözcüklerinin tipik kullanımlarında (düz olumsuz), bir konuşucu $\lceil a \text{ } S \text{ } \lrcorner$ biçiminde bir tümce kullanarak, a ’ya S ’nin gönderim yaptığı özelliği yükler ve aynı zamanda a ’nın bu türle ilişkilendirilen belirli özellikleri taşıdığını sezdirir. Öte yandan yine $\lceil a \text{ } S \text{ } \lrcorner$ biçiminde içinde bir nefret sözcüğü geçen bir tümceyi yorumlamak için, yorumcu konuşucunun S ile neyi sezdirmediğini bulmaya çalışır. Bunun için S ’nin göndergesi ile ilişkilendirilen özelliklerden hangilerini konuşucunun sezdirmediğinin saptanması gerekir. Belirli bir bağlamda, bir özellik ya da bir nesne ile ilişkili özellikler otomatik olarak en belirginden başlayarak belirginliklerine göre sıralanırlar.¹⁵ Yorumcu bu özellikleri en belirginden başlayarak sırasıyla inceler. Örneğin belirli bir özellik ya da nesneyle ilişkilendirilen özellikler $\langle G, D, A... \rangle$ ise, yorumcu sırasıyla G, D ve A ’yı inceleyecek ve bunları konuşucunun sezdirip sezdirmediğini saptamaya çalışacaktır. Yorumcunun S ile neyin sezdirildiğini saptama çabası teorik olarak sonsuza kadar sürebilir. Çünkü ilişkili her belirgin özellik beraberinde başka özellikleri de belirgin kılabilir. Ancak pratikte yorum sürecinin belirli bir sınırı vardır. Bu sınır konuşucunun amacına ya da söz konusu konuşmanın yanıtlamaya çalıştığı soruya göre saptanır. Yorumcu konuşucunun söylediği sözlerin, yanıtlamasını beklediği soruyu yanıtladığını düşündüğü zaman yorumlama sürecine son verir. Konuşucunun bir nefret sözcüğü kullanması ve karşısındaki yorumcunun bunu yorumlaması süreçleri Grice’ın maksimlerinin sözcük düzeyine uyarlanmış sürümlerine göre olur.

¹⁵“Belirginlik” psikolojik bir kavram. Bir bağlamda belirli bir özelliğin bir kimsenin zihninde canlanmasının ne kadar olası olduğu, o özelliğin, o bağlamda, o kişi için belirginliğini belirler. Bu kavramın ayrıntılı bir tartışması için Giora’ya (2003) bakınız.

Benim “Sözcük Sezdirimine Dayalı Nefret Sözcükleri Kuramı” (SSNK) olarak adlandırdığım bu kuramın sonuçlarından biri nefret sözcüklerinin birer önerme değil bir özellikler kümesini sezdirmesidir. Bu bakımdan örneğin Williamson’ın uzlaşım sal sezdirime dayalı nefret sözcükleri kuramından ayrılır. Williamson’a göre “Himmler [Boche]tur” gibi bir tümce bütün Almanların acımasız olduğunu sezdirir. Oysaki benim açıklamama göre bu örnekteki “Boche” sözcüğü yoluyla yalnızca *acımasızlık* özelliği sezdirilir. Bu bana göre daha iyi bir açıklama. “Himmler [Boche]tur” diyen bir kimsenin bütün Almanlar ile ilgili genel bir şey söylediğini kabul etmek zor görünüyor. Bunun yerine bu tümce ile iki tekil sav ortaya konuyor: biri Himmler’e Alman olma özelliğini yükleyen sav, diğeri ise Almanlık özelliğiyle eşleştirilen kimi özelliklerin Himmler’e yüklendiği sav. Burada Almanlar ile ilgili genel bir sav yok. Yine de konuşucunun Almanlık ile eşleştirdiği olumsuz özelliklerden aklında Almanlar ile ilgili ırkçı bir karakterizasyon olduğu sonucu çıkarsanabilir. Ancak bu, konuşucunun iletmeyi amaçladığı, sezdirdiği bir şey olarak düşünülmemelidir.

3.1 bölümünde metaforlar ve nefret sözcükleri arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışmıştım. Şimdi de bu iki dilsel olgunun ayrıldığı iki noktadan söz edelim. İlk olarak tetikleme bakımından metaforlar ve nefret sözcükleri birbirinden ayrılıyorlar. Metaforların yorumlanması kullanılan bir sözcüğün anlamının ilgili bağlamda beklenmedik bulunmasıyla ortaya çıkıyor. Nefret sözcükleri uzlaşım sal olarak A2’nin varolabileceğine işaret eden sözcükler olduğundan “beklenmediklik” gibi bir gereklilik burada yoktur. Ancak nefret sözcükleri ve nefret söylemi arasında yukarıda yaptığımız ayırım anımsanırsa, bir söz-edimi olarak yansız sözcüklerle yapılan nefret söyleminde konuşmacıların tonlama (sözlü konuşmada) yanı sıra bir tür beklenmediklik durumundan da yararlandıkları görülebilir. Örneğin Marx’ın düşüncelerinin tartışıldığı bir ortamda ırkçı bir kimse “Marx yahudidir” gibi bir tümce yardımıyla yahudilik ile ilişkilendirdiği olumsuz özellikleri Marx’a yüklediğini belli edebilir. Düşünsel bir tartışmada bir kimsenin kökeni ile ilgili bir yorum kuşkusuz beklenmedik karşılanacak, böylelikle ortada bir nefret söylemi olduğu anlaşılabilir.

Metaforlar ve nefret sözcükleri arasındaki bir başka farklılık da nefret sözcüklerinin tipik olarak olumsuz özellikler sezdirmek için kullanılıyor olmasıdır. Kuşkusuz metaforlar da aşağılayıcı olabilir (örn. “Ali tam bir domuz.”) ancak metaforlar için bunun tipik bir durum olduğu söylenemez.

3.5 Nefret Sözcüklerinin Özelliklerine Dönüş

Şimdi ortaya attığımız ve “SSNK” olarak adlandırdığımız kuramın 2 bölümde tartıştığımız, nefret sözcükleriyle ilgili gözlemleri nasıl açıkladığına bakalım.

3.5.1 Grup Terimleri

SSNK'ya göre nefret sözcükleri bir insan grubunun ortak bir özelliğine gönderim yapar. Örneğin "sevici" *lezbiyenliğe*, "eksik etek" *kadınlığa* gönderim yapar. Bu bakımdan bütün seviciler lezbiyendir gibi savlar doğru çıkar. SSNK'nin bir başka artısı da nefret sözcüklerinin sözlük tanımlarıyla uyumlu bir açıklama sunmasıdır. Sözlükler de bu sözcüklerin bir kişi grubunun ortak özelliğini dile getirdiğini söylerler.

3.5.2 Farklı Kullanımlar

Şimdi farklı kullanımları SSNK'nin nasıl açıkladığına bakalım. SSNK'ya göre nefret sözcükleri (A1 ve A2) olmak üzere birbirinden ayrılabilir iki farklı anlam iletebildiklerinden farklı kullanımlar kolaylıkla açıklanabiliyor.

Düz Olumsuz Kullanım Bu kullanımda konuşucu hem A1 hem de A2'yi kastediyor. A2'nin içeriğinde olumsuz özellikler yer alıyor.

Düz Yansız Kullanım Bu kullanımda konuşucu yalnızca A1'i kastediyor; A2'yi ise bağlam etkisizleştiriyor. Yukarıda 3.2 bölümünde belirtildiği gibi, etkisizleştirme her durumda konuşucunun açıklayıcı bir ek yapmasıyla olmaz, ilgili bağlam da belirli bir sezdirimi etkisizleştirebilir.

Düz Olumlu Kullanım Bu kullanımda yine A1 ve A2 etkindir ancak bu kez A2'nin içeriği olumlu özelliklerden oluşur. Öyleyse düz olumsuz ve düz olumlu kullanımlar yalnızca sezdirilen özelliklerin olumlu ya da olumsuz algılanması bakımından ayrılırlar. SSNK'nin bu bakımdan nefret sözcüklerinin grup-içi düz olumlu kullanımlarının grup-dışı düz olumsuz kullanımlarından farklı bir semantik anlamı olduğunu varsayan kuramlardan kuramsal bir üstünlüğü olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶ Sözcük anlamları, Grice'ın dediği gibi, gereksiz yere çoğaltılmıyor.

Mecazlı Olumsuz Kullanım Bu kullanımda yalnızca A2 kastediliyor. Bir başka deyişle konuşucu nefret sözcüğünün düz anlamını (A1) kastediyor.

3.5.3 Yansıma ve Gömülebilirlik

Sözcük sezdirimleri tetiklenmek için bir tam tümceye değil yalnızca bir sözcüğün (ya da sözcük öbeğinin) varlığına dayandıklarından, onları içeren tümcecikler başka tümcelerin içinde ne kadar gömülü olurlarsa olsunlar, bağlam izin veriyorsa bu sezdirimler tümcecik boyutunu aşarak bütün

¹⁶Böylesi bir varsayıma gerek duyan kuramlar için bkz Jeshion (2013) ve Hom (2008).

tümceye yansılar. Nefret sözcükleri de sözcük sezdirimlerini tetiklediklerinden, onların ortaya çıkardığı negatif özellikler, içinde geçtikleri tümceci başka bir tümcenin parçası olduğunda da kaybolmazlar. Şu örneği yeniden anımsayalım:

(8) Ayşe seviciyse, neden Ali'ye yalan söyledi?

Bu örnekteki sözceyi duyan bir yorumcu, sözcenin bağlamını da hesaba katarak, konuşucunun bu nefret sözcüğü ile bir şey sezdirip sezdirmediğini saptamaya çalışır. Böylelikle, A2'nin varolduğunu sezerse, gerekli sözcük sezdirimini hesaplayacaktır.

Yukarıda tartıştığımız üzere, nefret sözcüklerini içeren tümcelerin olumsuzlanmasıyla ilgili kuramcılar anlaşamıyordu. Kimi bu türden tümcelerin olumsuzlarının da aynı derecede incitici olduğunu söylüyor, kimi bu görüşe karşı çıkıyordu. Şimdi bu anlaşmazlığı açıklayabilirim. SSNK'ye göre olumsuz bir tümcede geçen nefret sözcüğünün incitici olup olmadığı konuşucunun niyetine bakarak saptanır. Şu tümceyi anımsayalım:

(10) Ayşe sevici değil.

Bu sözce ile konuşucu şu üç şeyi olumsuzlamış olabilir: (i) A1, (ii) A2, (iii) A1 ve A2. (ii) ve (iii) durumlarında, konuşucu nefret sözcüklerinin iletebileceği olumsuz betimlemeleri reddettiğini göstermiş olur. Sonuç olarak kuramcıların olumsuz tümceler konusunda farklı sezgileri olmasının nedeni ortada üç olasılık olması gibi görünüyor. Bu üç olasılık (10) türünden bir sözcenin farklı okumalarına izin veriyor.

3.5.4 Betimsellik

SSNK nefret sözcükleriyle ilgili bu gözlemi basitçe açıklıyor. Nefret sözcükleri, tipik durumda, hedef alınan grup ya da kişiye sezdirme yoluyla betimsel özellikler yüklüyor.

3.6 Konuşma Sezdirimi mi Uzlaşımsal Sezdirim mi?

Sezdirimlerin konuşma sezdirimi ve uzlaşımsal sezdirim olmak üzere iki kümeye ayrıldıklarını yukarıda görmüştük. Konuşma sezdirimlerinin uzlaşım sezdirimlerinden etkisizleştirilebilme, ayrılmazlık ve uzlaşımsal olmama bakımından ayrıldığını da söylemiştik. Şimdi sözcük sezdirimleri için de aynı ayrımı yaparak, nefret sözcüklerinin yarattığı sezdirimlerin konuşma sezdirimi mi yoksa uzlaşımsal sezdirim mi olduğuna bakalım. Öncelikle benzer bir ayrımı metaforlar için daha kolaylıkla yapabiliriz. Metaforlar karakteristik olarak konuşma sezdirimlerini tetiklerler. Ancak kimi metaforlar sıklıkla kullanıldığından bunlarla iletilen kimi özelliklerin uzlaşımsal duruma geldiğini söyleyebiliriz. Örneğin "Ayşe soğuk bir insan"

dediğimizde “soğuk” metaforu ile iletilen özelliklerin büyük çoğunluğunu bağlama gerek duymadan çıkarsamak olanaklı olur.

Metaforlar için yapılanın benzerini nefret sözcükleri için de yapabiliriz. Nefret sözcükleriyle iletilen özelliklerin bir kısmının sık kullanımdan kaynaklı olarak uzlaşımsallaştığını söyleyebiliriz ancak bu böyle olmak zorunda değil. Yukarıda Asim’in çözümlendiği ırkçıların n-sözcüğü ile ilettiği özellikleri anımsayalım: “duygusal bakımdan sığ, kıt akıllı, cinsellik düşkün ve tembelleğe yatkın”. Şimdi de şöyle bir örnek düşünelim: Bir pizza dağıtıcısı siyah bir müşterisine 3 büyük pizza götürdükten sonra şu ırkçı yorumu yapsın:

(15) Adam [nigger], onun için bu normal.

Burada bu konuşucunun n-sözcüğü ile iletmek istediği en belirgin özelliğin aç gözlü olma olduğu görülüyor. Asim’in sıraladığı diğer özelliklerin de sezdirim bir parçası olduğu söylenebilir ancak burada önemli olan konuşucunun bu özelliklere yenilerini ekleyebilmesidir.

Burada şu ayrımı yapmak gerekir. Bir nefret sözcüğü iki ayrı anlamda uzlaşımsal olabilir. İlk olarak bu sözcük uzlaşımsal olarak herhangi bir sözcük sezdirimini tetikleyebilir. İkinci olarak bu sözcüğün belirli özelliklerle uzlaşımsal olarak eşleştirilmesi söz konusu olabilir. Benim savım şu: Nefret sözcükleri bu ilk anlamıyla uzlaşımsal ancak ikinci anlamıyla karakteristik olarak uzlaşımsal değil.

Sonuç olarak nefret sözcüklerinin tetiklediği sözcük sezdirimlerinin karakteristik olarak konuşma sezdirimleri olduğunu ancak bir kısım özelliğin zamanla uzlaşımsallaşabildiğini söylemeliyiz. Böylelikle uzlaşımsallığı dereceli bir nitelik olarak görmemiz gerektiği sonucuna da varmalıyız.

Şimdi de konuşma sezdirimlerinin özelliklerine dönüp nefret sözcüklerinin bu özellikleri gösterip göstermediklerine bakalım.

3.6.1 Etkisizleştirilebilme

Nefret sözcüklerinin sezdirimsel olduğunu düşünen birçok kuramcı bu sezdirimlerin etkisizleştirilebilme özelliği taşımadığını ve bu yüzden uzlaşımsal sezdirim olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir (Williamson 2009, p.150; Whiting 2013, p.365). Bu görüşe iki nedenden katılmıyorum. İlk olarak Bezuidenhout’un metaforlar için söylediği şeyin nefret sözcükleri için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Buna göre bir metaforik yorum “bir başka metaforik yorum için etkisizleştirilebilir” (Bezuidenhout 2001, p.183). Metaforlarla nefret sözcüklerinin yukarıda gösterdiğim benzerliklerinden yararlanarak aynı yargının nefret sözcüklerine de uygulanabileceğini gösterebiliriz:

(16) Ali ibnenin teki ancak onun zayıf olduğunu kastetmiyorum, yalnızca kaypak.

Bu örnekte konuşucu bir sezdirimi başka bir sezdirim için etkisizleştiriyor. İkinci olarak Grice'ın etkisizleştirmenin diğer türü olarak önerdiği bağlamsal etkisizleştirme de nefret sözcükleri için geçerli. Yukarıda örneklediğimiz düz yansız ve düz olumlu kullanımlar bu türden etkisizleştirmeyi örnekliyorlar. Bağlam izin verdiğinde bir nefret sözcüğünün sezdirebileceği bütün olumsuz özellikler ortadan kalkabiliyor.

3.7 Ayrılmazlık

Ayrılmazlık özelliği nefret sözcükleri bakımından sorunlu görünebilir. Nefret sezdirimleri yalnızca semantik içeriğe değil kullanılan sözcüğe de bağlı olduğundan yerlerine başka sözcük kullanıldığında bu sezdirimler ortadan kaybolabiliyor. Örneğin n-sözcüğü yerine "black" ["siyah"] sözcüğü kullanıldığında tümcenin doğruluk değeri değişmese bile sezdirimler kaybolabilir. Benzer durum metaforlarda da görülüyor. Örneğin "köpek" ve "it" sözcükleri eş anlamlı olmalarına karşın bu ikisinin farklı metaforik kullanımları olabilir.

Aslında sözcük sezdirimlerinin büyük çoğunluğunun ayrılmazlık özelliğini göstermediği söylenebilir. Peki, bu onların konuşma sezdirimi yerine uzlaşımsal sezdirim olduğuna mı işaret eder? Bence hayır. Anımsanırsa Grice, Tarz maksimleri ile ilişkili konuşma sezdirimlerinin ayrılmazlık özelliğini taşımadığını kabul ediyordu. Öyleyse, ayrılmazlık özelliğinin sınanması konuşma sezdirimleri için tek başına ayırt edici değil. Bu özelliği taşıyan sezdirimlerin konuşma sezdirimi olduğu sonucuna belki varılabilir ancak taşımayanlar için kesin bir şey söylenemez. Bunlar Tarz maksimleri gibi konuşma sezdirimi ya da uzlaşımsal sezdirim olabilirler. Sonuç olarak nefret sözcüklerinin yarattığı sözcük sezdirimlerinin metaforlar gibi tarz sezdirimleriyle beraber sınıflanması gerektiğini düşünüyorum. Bunlar ayrılmazlık özelliği taşımazlar ancak yine de diğer özellikler düşünüldüğünde konuşma sezdirimi sayılmalıdırlar.

3.8 Uzlaşımsal-Olmama

Konuşma sezdirimlerinin kendilerini tetikleyen sözcüğün uzlaşımsal anlamının parçası olmaması beklenir. Benim savunduğum SSNK'ya göre nefret sözcüklerinin ortaya çıkardığı olumsuz özellikler sözcüğün uzlaşımsal anlamının parçası değildir. Belirli bir bağlam olmadığı zaman nefret sözcüklerinin akla getirdiği özellikler genel olarak o sözcüğün gönderim yaptığı özellikle ilişkilendirilen basmakalıp nitelikler olsa da yukarıda gördüğümüz üzere bu basmakalıp niteliklerin sezdirimi etkisizleştirilebilir ya da bunlar dışında başka niteliklerin sezdirilmesi olanaklıdır. Bunun nefret sözcüklerinin tetiklediği sezdirimlerin uzlaşımsal-olmama koşulunu sağladığını gösteren önemli bir kanıt olduğunu düşünüyorum.

Kuşkusuz etkisizleştirilebilme, ayrılmazlık ve uzlaşımsal-olmama özellikleri düşünülürken yukarıda “uzlaşımsallık”ın dereceli anlaşılması gerektiği ile ilgili saptama dikkate alınmalıdır. Nefret sözcüklerinin tetiklediği sezdirimler karakteristik olarak konuşma sezdirimidirler ancak kimi özellikler diğerlerine göre daha sıklıkla sezdirildiğinden bunların belirli derecede uzlaşımsallaştığı söylenebilir.

4 Sonuç

Bu çalışmada dil felsefesi ve dilbilimcilerce son yıllarda çokça tartışılan nefret sözcüklerinin dilsel özelliklerinin nasıl açıklanabileceğini inceledim. Bu türden sözcüklerin genel olarak nefret söylemiyle ilişkisi bakımından nasıl anlaşılması gerektiğini de dikkate alan bir kuram geliştirmeye çalıştım. “Sözcük Sezdirimine Dayalı Nefret Sözcükleri Kuramı” (SSNK) olarak adlandırdığım bu kurama göre nefret sözcükleri tıpkı metaforlar gibi sözcük düzeyinde sezdirimler tetikliyorlar. Nefret sözcükleriyle ilişkilendirilen olumsuz özellikler böylelikle iletiliyorlar. Bu sözcükler aynı zamanda bir grup terimidirler. Bir başka deyişle sözcük anlamı olarak bir gruba işaret ederler. Böylelikle SSNK’ye göre nefret sözcükleriyle birbirinden ayrılabilir iki anlam iletilebiliyor. Bu anlamlardan birinin kastedilmemesi ya da etkisizleştirilmesi yoluyla nefret sözcüklerinin kafa karıştırıcı gibi görünen farklı kullanımları kolaylıkla açıklanabiliyor.

Kaynaklar

- Anderson, Luvell ve Ernie Lepore (2013a). “Slurring Words”. İçinde: *Noûs* 47.1, ss. 25–48.
- (2013b). “What Did You Call Me? Slurs as Prohibited Words”. İçinde: *Analytic Philosophy* 54.3, ss. 350–363.
- Bezuidenhout, Anne (2001). “Metaphor and What Is Said: A Defense of a Direct Expression View of Metaphor”. İçinde: *Midwest Studies in Philosophy* XXV, ss. 156–186.
- Bolinger, Renée Jorgensen (2017). “The Pragmatics of Slurs”. İçinde: *Noûs* 51.3, ss. 439–462.
- Camp, Elisabeth (2013). “Slurring Perspectives”. İçinde: *Analytic Philosophy* 54.3, ss. 330–349.
- Croom, Adam M. (2013). “How to Do Things with Slurs: Studies in the Way of Derogatory Words”. İçinde: *Language & Communication* 33, ss. 177–204.
- Dummett, Michael (1973). *Frege. Philosophy of Language*. New York: Harper & Row Publishers.
- Giora, Rachel (2003). *On Our Mind. Salience, Context, and Figurative Language*. New York: Oxford University Press.

- Grice, Paul (1989). "Further Notes on Logic and Conversation". İçinde: *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, ss. 41–57.
- Hills, David (1997). "Aptness and Truth in Verbal Metaphor". İçinde: *Philosophical Topics* 25.1, ss. 117–153.
- Hom, Christopher (2008). "The Semantics of Racial Epithets". İçinde: *The Journal of Philosophy* 105, ss. 416–440.
- Hornsby, Jennifer (2001). "Meaning and Uselessness: How to Think about Derogatory Words". İçinde: *Midwest Studies in Philosophy* 25, ss. 128–141.
- Jeshion, Robin (2013). "Expressivism and the Offensiveness of Slurs". İçinde: *Philosophical Perspectives* 27 (1), ss. 231–259.
- Levinson, Stephen C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whiting, Daniel (2013). "It's not What You Said, It's the Way You Said It: Slurs and Conventional Implicatures". İçinde: *Analytic Philosophy* 54.3, ss. 364–377.
- Williamson, Timothy (2009). "Reference, Inference, and the Semantics of Pejoratives". İçinde: *The Philosophy of David Kaplan*. Ed. Joseph Almog ve Paolo Leonardi. Oxford: Oxford University Press, ss. 137–158.